

THEOLOGIA SYSTEMATICA

Gaál Botond*

Debrecen

A teológia mint „fölfelé nyitott” hittudomány**

Tájékozódás a hittudományokban

A *hittudomány* szó érdekes, egyszersmind különös szóösszetétel, s mint ilyen fölkelte érdeklődésünket. Már régen honossá vált köznyelvünkben, hétköznapi természetességgel használjuk, és nem is gondoljuk, milyen bonyolalmat rejteget. A *hittudományok* többes számú alak a Magyar Tudományos Akadémia által is hivatalosan elfogadott tudományterület, ezért javasolom, mi is fogadjuk el a használatát. Ha pedig elfogadtuk, akkor azonnal magyarázatra szorul, elsősorban abból a szempontból, hogy amikor a hittudományok közé soroljuk a teológiát is, értelmezhetjük-e azt tudománynak. Másképpen is fogalmazhatunk: mi módon értelmezhetjük tudományként? A jobban ismert és széles körben használt vallástudomány kifejezést is meg kell magyaráznunk, mert ez a 19. század terméke, és nem azonos azzal,

---

* DSc dr. Gaál Botond (Vámosatya, 1946) diákévei a Debreceni Református Kollégiumhoz és a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemhez kötődnek. Előbb matematika–fizika szakos középiskolai tanári (1970), majd lelkészi oklevelet szerzett a Református Teológiai Akadémián (1976). Thomas F. Torrance tanítványaként az Edinburghi Egyetemen egy évig képezte tovább magát a teológiában (1976–1977). Teológiai doktori címet a Debreceni Református Teológiai Akadémián szerzett a természettudományok és a teológia kapcsolata témájú disszertációjával (1985), és 1987-től oktató a Debreceni Református Hittudományi Egyetem (DRHE) dogmatika tanszékén. 1993-ban megalapította Hatvani István Teológiai Kutatóintézetet, 2008-ban pedig megszerezte a Magyar Tudományos Akadémia doktori fokozatát. 2001-től 2014 volt DRHE Doktori Iskolájának vezetője és Doktori és Habilitációs Tanácsának elnöke, 2008 és 2010 között pedig az Országos Doktori Tanács alelnöki tisztségét töltötte be. Számos egyéb magasrangú megbízatása és tudományos egyesületi tagsága mellett 15 könyv és több mint 300 tanulmány szerzője.

** Ez az írás annak az előadásnak szerkesztett és teljes változata, amelyet dSc dr. Gaál Botond, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem nyugalmazott professzora a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet Tiszteletbeli Professzora cím átvétele után mondott el 2015. október 14-én a Felekezeti teológia, egyetemes tudomány. Ünnepi szimpózium a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet épületének 120. évfordulója alkalmából elnevezésű rendezvény keretében.

amit a keresztyénség a teológia szóval fejez ki. Így a vallástudományt sem lehet teljesen azonosítani a hittudománnyal.

Ebből következően nyomban adódik az újabb rejtély: azonosíthatjuk-e a hittudományt a teológiával? Ezt a kérdést azért tekinthetjük jogosnak, mert a hivatalos hittudomány(ok) kategória magában foglalja az összes felekezet gondolati formába öntött vallási tudatvilágát, s ugyanakkor fogalmi szempontból a hittudományt a teológia szinonimájaként értelmezik.¹ Olykor pedig azt olvashatjuk, hogy minden vallásnak van teológiája.² A *Magyar értelmező kéziszótár* hasonló véleményt fogalmaz meg, amikor a teológia szót értelmezi:

„Valamely vallás tételeivel és tanításával kapcsolatos ismeretek rendszere; hittudomány.”³

Ez a kéziszótár nem értelmezi külön a hittudomány szót, hiszen itt megtette: azonosította a teológiával. A más területen gondolkodók némelyike pedig olyan következtetésre jut, hogy végül is a tanrendszerként megfogalmazott vallási világban nincs olyan fogódzó, amelynek alapján az ember döntést hozhat valamelyik teológia mellett.⁴ Így – miközben keressük a választ arra, hogy miként tudomány a teológia – meglehetősen elbizonytalanodtunk, és ember legyen a talpán, aki kikászálódik ebből a zavarból. Ez azért van így, mert az ókori klasszikus görög tudomány kifejezését, a *theologia* szót a keresztyénség már a 2. századtól⁵ fokozatosan kisajátította a maga tanrendszerének gondolati formába öntésére, de ezt a tudományos élet valószínűleg elfelejtette, illetve tágabb értelmezést adott neki. Valamiképpen rendbe kellene tenni ezeket az összekuszálódott dolgokat. Ami a teológia mai értelmezését illeti, nem hibáztathatunk senkit a profán világ fogalmi rendszerében tapasztalható némi bizonytalankodásért,⁶ mert a zavar a „vallási” világban keletkezett, s ezt a külső szemlélő nyilvánvalóan csak értetlenséggel figyeli. Először tehát nekünk illik lépni.

¹ Vö. Ruzsiczky Éva – O. Nagy Gábor: *Magyar szinonimaszótár*. Változatlan lenyomat. Akadémiai Kiadó Rt., Budapest 2002, 169.

² Vö. Berényi Dénes: *Megnyitó gondolatok*. Kézirat. Elhangzott az első debreceni Tudomány és Teológia országos konferencián 1993. július 9-én a Református Kollégium dísztermében. A kiemelt mondat így hangzik: „Ilyen módon természetesen nemcsak keresztyén(y) teológia létezik, de buddhista, hindu stb. teológia is.”

³ Pusztai Ferenc (főszerk.): *Magyar értelmező kéziszótár*. 2. átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó Rt., Budapest 2003, 1328.

⁴ Hasonló véleményt fogalmaz meg Jékely Gáspár: Tudomány és dogmatika. In: *Természettudományi Közöny* 131. (2000/9), (387–388) 387.: „[...] a vallásos érzés sziklaszilárd talajára – a mítoszok, szent könyvek és értelmezésük sokfélesége folytán – végzetlenül számú vallási dogmatika építhető fel, és a köztük való választásnak nincs semmilyen támpontja.”

⁵ A teológia szót a 2. századi apologeták kezdték gyakrabban használni, és ez, ha lassan is, átment a keresztyénség gondolatvilágának egyre tudományosabb kifejezésrendszerébe.

⁶ Úgy tűnik, hogy nyelvészeink véleménye alapján nehéz eldönteni, vajon a hittudomány(ok)-e a tágabb értelmezés, amely magában foglalja a teológiát is, vagy fordítva, avagy netán azonos volna-e a kettő.

Előadásommal az első lépések egyikét vállalom, és örülök, hogy ezt a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet tudós hallgatósága előtt mondhatom el.

Fogalmi betájolás

Meglátásom szerint bátran érdemes visszatérni ahhoz, hogy a teológia kifejezést a keresztyén tanrendszer számára tartjuk fenn,⁷ és jobb híján a magyar nyelvben immár bevett kifejezéshez, a hittudományhoz társítjuk. Érdemes ezt föl vállalni, és egyértelművé tenni, mert egyébként káosz keletkezik a fejekben, amikor halljuk a „vallás és tudomány”, a „hit és tudomány” vagy akár a „vallástudomány”, a „felekezettudomány” homályos párba állításokat,⁸ valamint a félreérthető „teológia és tudomány” szópárt, amelyet ugyanakkor lehet jól is értelmezni.⁹ Zavarban voltak ezzel még a legnagyobb teológusok is, és miközben ragyogó teológiát műveltek, nem gondolkodták át alaposan, hogy vajon hová is lehetne sorolni azt, amit éppen ők maguk is művelnek. Erre Karl Barth a legjobb példa, aki a teológiát „kísérletként” vagy „vizsgálódásként” fogta föl. Ebben van némi igazság, de korántsem fogadható el mélyen átgondolt meghatározásnak. Barth úgy gondolkodott, hogy ennek a vizsgálódásnak a tárgya határozza meg a teológiai gondolatokat, azaz Istennek mint vizsgált „tárgynak” a saját, benne rejlő racionalitása vezetheti az ember teológiai gondolkodását, amelyből logikusan következik az úgynevezett *természeti teológia* teljes félretétele.¹⁰ A teológia művelésével az ember voltaképpen a lehetetlent kísérel meg, mert az isteni kijelentés titkait próbálja megfejteni – vélte Barth.¹¹ Még halála előtt, amikor tanítványa, a skót Thomas F. Torrance elmondta neki a tudományos gondolkodás szerkezetét, jelesül az alacsonyabb és magasabb gondolati szintek szerepét és egymáshoz való viszonyát, és azt is, hogy ezt a teológiában is lehet alkalmazni, egy pillanatra meghökkent, és így fejezte ki magát:

⁷ „Az Isten Igéjén alapuló keresztyén tudomány.” Ld. Kozma Zsolt (szerk.): *Teológiai idegen szavak, kifejezések, szólások szótára*. A Református Egyház Misztótfalusi Kis Miklós Sajtóközpontja, Kolozsvár 2005, 147.

⁸ Magyar nyelven ezekhez külön magyarázatot kellene fűzni. Például a magyar vallástudomány szót ilyen alakjában nemigen lehetne lefordítani németre vagy angolra, mert ezeken a nyelveken nincs szó szerinti megfelelője.

⁹ A Debreceni Református Hittudományi Egyetem dogmatikai tanszékének ernyője alatt működő Hatvani István Teológiai Kutatóközpont már nyolc, úgynevezett Tudomány és Teológia országos, ökumenikus konferenciát rendezett Debrecenben, és kiadványsorozatának is ez lett neve. A szópár használata már nem jelent értelmezési nehézséget a konferencia baráti köréhez csatlakozó tudósok számára, mert természetesnek tekintik az interdiszciplináris szemléletet.

¹⁰ Vö. Webster, J. B.: Barth, Karl (1886–1968). In: Ferguson, Sinclair B. – Packer, J. I. – Wright, David F. (eds): *New Dictionary of Theology*. Intervarsity Press, Downers Grove, IL., Leicester, England 1988, 77–78.

¹¹ Karl Barth szerint mi nem tudunk Istenről beszélni, de mégis ezt kell tennünk. Barth, Karl: *Das Wort Gottes als Aufgabe der Theologie*. In: *Barth Gesamtausgabe. Vorträge und kleinere Arbeiten 1922–1925*. Bd. III/19. Theologischer Verlag, Zürich 1990, (144–176) 160.

„Vak tyúk voltam, hogy ezt az analógiát eddig nem vettem észre.”¹²

A természeti teológiát tehát nem félre kell tenni, hanem megkeresni annak érvényességi helyét, illetve szintjét a teológiai gondolkodásban.

Amikor a keresztyén gondolkodás és az egzakt tudományok kétezer éves kapcsolatát vizsgáltam, magam is arra a következtetésre jutottam, hogy a két terület gyakran segítette egymást, olykor pedig gátolták egymás fejlődését.¹³ Kapcsolatuk azonban elvitathatatlan, sőt ez válhatott az európai civilizáció ilyen mérvű kiemelkedésének egyik mozgatórugójává.¹⁴ A tudománytörténészek arra is fölfigyeltek, hogy a vallások általában alig, a keresztyén hittudomány azonban jelentős kapcsolatban állt a mindenkori tudományokkal.¹⁵ Ez is indokolja tisztázó szándékukat.

Ami zavart okozhat

Mivel a hittudomány kifejezést középpontba állítottuk, jó ha már az elején megemlítjük, hogy a „hit és tudomány” gyakori párba állítása nem igazán tűnik szerencsésnek. Ugyanis a hit a keresztyén gondolkodás területén azt a fajta elkötelezettséget jelenti a teológia tárgya iránt, amely az élő Isten iránt tanúsított hűségről és „szívbeli bizodalomról” szól.¹⁶ Enélkül nem lehet teológiát művelni, mert ha valaki betéve tudja az összes hittételt, és könyv nélkül ismeri a Bibliát, de nincs élő hite, nem fog előbbre jutni a hittudományban.¹⁷ A hitnek olyan szerepe van, mint az elkötelezettségnek a tudományok művelésében, mert valami *sui generis* belső indíttatás, vonzalom viszi az embert előbbre választott tudománya művelésében. A keresztyén hit ahhoz hasonló, mint amikor valakinek

¹² Vö. Torrance, Thomas F.: *Space: Time and Resurrection*. The Handsel Press, Edinburgh 1976, XI. (*Preface*.) Valójában Torrance az ún. természeti teológia helyét magyarázta el Barthenak, azt a gondolatot, hogy a tudományos gondolkodás szerkezete szerint az alacsonyabb szintű tudás helye és szerepe egy magasabb szintű tudás felől dönthető el. Erre az analógiára választott Barth az idézett módon.

¹³ E kérdés egyetemes vonatkozását szemléletesen mutatja be az irodalomtörténet oldaláról a Debreceni Egyetem rektorának bevezetője a 6. Tudomány és Teológia konferencián. Ld. Imre László: A szellemi és erkölcsi emelkedésért. In: Gaál Botond – Végh László (szerk.): *Rend és szabadság a mindenségben*. Tudomány és Teológia sorozat. Debreceni Református Hittudományi Egyetem – Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, Debrecen 2005, 9–13.

¹⁴ Vö. Gaál Botond: *Az ész igazsága és a világ valósága. Az egzakt tudományok történelmi fejlődése keresztyén nézőpontból*. Debreceni Református Hittudományi Egyetem – Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, Debrecen 2003. Uő: Gaál Botond: *A zárt világ felnyitása*. Debreceni Református Hittudományi Egyetem – Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, Debrecen 2007.

¹⁵ Vö. Jáki Szaniszló: Teremtés, Krisztus, Tudomány. In: *Jel 17/7*. (2005), (197–202) 197.: „A továbbiakban csupán a keresztyén vallást vizsgálom, mert csak a keresztyén vallás volt valaha, és van ma is jelentős kapcsolatban a tudománnyal. Ezt világosan kell látnia mindenkinek, aki komolyan veszi a tudomány történetének tanúságát.”

¹⁶ Vö. *Heidelbergi Káté* 21. kérdés-felelet.

¹⁷ Más megfogalmazásban ez Berényi Dénes többször hangsúlyozott gondolata.

látása van a tudomány területén, s ez biztos „hitet” kölcsönöz neki, sőt odaköti őt e „látáshoz”, és elkötelezi a remélt igazság megtalálására.

A leggyakoribb gondot, sőt olykor zavart akkor tapasztaltam, amikor a hittudományt összehasonlítják az egzakt tudományokkal, és mindjárt a megfigyelés, megismételhetőség, ellenőrizhetőség kérdéseit vetik föl, ami a hittudományban nincs meg – gondolják hallgatólagosan. Néhányan ezt le is írják, s a megfogható, tapasztalható tények hiányát úgy említik, mint amely a két terület közötti különbség elválasztó jegye. Ebben ugyan igazuk van a saját nézőpontjukból, de a teológia nem erre gondol, amikor keresi a „kapcsolatot” a hittudomány és az egzakt tudományok között. A tudományművelésben a megfigyelés, a megismételhetőség és ellenőrizhetőség a módszer kérdéséhez tartozik, nem a tudomány tárgyának kérdésköréhez vagy éppen meghatározásához. Az is fokozhatja a bizalmatlanságot, és zavarhatja a külső szemlélőt, hogy olykor a tudományok esetében is hallatlan sokféle és tarka megállapítás lát napvilágot mérvadó tudósoktól. Kiragadott példát említve, az egyik nemrég elhunyt matematikus akadémikusunk véleménye szerint a matematika tulajdonképpen a filozófia és a művészet határterülete, illetve együttese.¹⁸ Ezek hallatán magam arra a pozitív álláspontra helyezkedtem, hogy minden véleményben keresem a fölhasználható gondolatot.

A hittudomány területén is vannak érdekes megnyilatkozások. Például a *Magyar Tudomány* folyóiratban éppen az egyik teológus számolt be arról, hogy egyesek szerint a hittudománynak is lehetnének axiómái, s ezek azonosak volnának az *Apostoli Hitforma* állításaival.¹⁹ Nyilvánvalóan látszik, hogy azok a teológusok, akik fölvetik e gondolatot, nem ismerik jól az axiomatizálás mibenlétét, ugyanis minden *axiómarendszernek ellentmondásmentesnek, függetlennek és teljesnek kell lennie*. Ilyen a keresztyén teológiában nincs, mert mindegyik hittétel a Krisztusra nézve érvényes, ezért *ad absurdum* a teológiának egyetlen axiómája lenne: Jézus Krisztus. De ő nem lehet axióma, mivel ő nem az emberi elme által kigondolt és választott tétel vagy kiindulásul szolgáló gondolati alapigazság, hanem a Szentháromság második személye, aki nem a gondolat terméke, hanem élő isteni személy a hit számára.

Hová soroljuk a teológiát?

Igazából azt szeretnénk tudni, hol helyezkedik el a teológia az ember szellemi tevékenységének gazdag világában. Szerintem ott érdemes kezdeni a dolgot, hogy számba kell vennünk az emberi szellem lehetőségének fajtáit. Ez a legtermészetesebb gondolat, hiszen figyeljük meg, a mérvadó tudósok ott kezdik az eligazodást, hogy melyik terület mivel foglalkozik, tehát a tárgynál. Hogy

¹⁸ Vö. Virágos Márta: Gyires Béla élete és tudományos munkássága. In: *Gerundium. Egyetem-történelmi közlemények*, 5. (2014/1–2), (142–145) 142.

¹⁹ Vö. Gánóczy Sándor: Milyen értelemben lehet tudomány a keresztyén teológia? In: *Magyar Tudomány* (2012/10), (1256–1267) 1261–1262.

hová tanácsos besorolni egyes szellemi tevékenységeket, azt a tárgya dönti el. Ennek megfelelően én a következő területekre osztom föl az ember szellemi tevékenységét: tudományok, filozófiák, művészetek, vallások és keresztyén hittudomány.²⁰ Először tehát tisztáznunk kell, hogy melyik területnek mi a tárgya, s ezt követheti a terület művelésének, illetve a tárgy vizsgálatának módszere. Ha elfogadtuk ezt a sorrendet, bennünk is elindult egyfajta rend kialakítása.

Arra most nincs lehetőségünk, hogy az egyes területek tárgyait tisztázzuk. Ezt egyébként elég jól lehet körvonalazni.²¹ Bennünket most az érdekel, hogy a teológia miként hittudomány. Kezdjük azzal, hogy egy tudomány kivételével az összes felsorolt szellemi terület a teremtett világból veszi a maga tárgyát, és mindenkit a tárgy tesz azzá, ami, vagyis matematikussá, fizikussá, történésszé vagy irodalomtudóssá, mivelhogy ki-ki azzal foglalkozik, éspedig a tárgyának megfelelő módszerrel.²² Ez vonatkozik a filozófiákra, a művészetekre és a vallásokra egyaránt. Keresztyén nézőpontból is ez helyes, mert az ember a teremtettségi mivoltú értelménél fogva ezt az ajándékot kapta a *hajtsátok uralmatok alá* (1Móz 1,28) parancs által. Azaz ismerjétek meg ezt a világot, alkossatok kultúrát, műveljétek a tudományt.

Hittudomány: a teológia fegyelmezett művelése a tárgya szerint

Idáig rendben is volnánk. De hát ott van a hittudomány, s erre gondoltunk mint egyetlen kivételre. Mit kezdünk ezzel? Hová soroljuk ezt tárgya szerint? Fontoljuk meg alaposan, és figyeljük meg, hogy eme egyetlen szellemi terület kivételével az összes többi esetben az *ember van fölötté a tudomány tárgyának* a maga istenadta képességeivel. Tehát van értelme a kutatói munkájának, és bizton haladhat előre a világ megismerésében. A művészetben a szép, a jó és az igaz iránti vágyakozás kifejezése a teremtett mindenséget dicséri. Az emberi képesség itt is rendkívülit alkot. Ez így van jól, mert az ember is csak teremtmény, mégha a teremtés koronája is. A keresztyén hittudomány esetében azonban más a kiindulási helyzet, mert minden annak bevallásával és előrebocsátásával kezdődik,

---

²⁰ Beck Mihály: Filozófia, művészetek, tudomány, vallás. In: *Educatio*, 18. (2009/1) 144–146. Beck Mihály írásából kiderül, mennyire nehéz csoportokba foglalni az emberi szellem tevékenységét. Az itt olvasható felosztás nagymértékben hasonlít a szerző általánosan használt besorolásához.

²¹ Beck Mihály: *i. m.* 144. Itt egy ún. Venn-diagrammot találunk, amely a tudomány, a művészet, a vallás és az etika, filozófia területek egymáshoz viszonyítását mutatja szokásos halmazelméleti ábrázolással. Beck Mihály megjegyzi, hogy a tudományokat jelképező kör csak az egzakt tudományokat foglalja magában, és nincs metszete a vallás nevű körrel, ezért eme ábra szerint csak közvetett kapcsolatuk van a művészetek, illetve a filozófia-etika halmazok révén. A későbbiekben ezt az ábrát vesszük alapul, de a tudományok körébe besoroljuk a humán tudományokat is.

²² Ezt a tényt jól példázzák a Debrecenben tartott 6. Tudomány és Teológia konferencia előadásai. Vö. Gaál Botond – Végh László (szerk.): *Rend és szabadság a mindenségben*. Tudomány és Teológia sorozat. Debreceni Református Hittudományi Egyetem – Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, Debrecen 2005.

hogy az ő esetében *a tárgy van fölötte az embernek*. Ugyanis a keresztyén hittudomány tárgya maga az élő Isten és az ő kijelentése. Ez a kijelentés a Szentírásban adatott, mégpedig oly módon, hogy ezt az ember fölfoghatja ugyanazzal az értelmével, amellyel a matematikában, genetikában, kémiában, földrajzban, történeti és nyelvészeti tudományokban gondolkodik. Nincs ugyanis kétféle értelem, az emberi elme számára nincs külön terület a (profán) tudományok, illetve külön a hittudomány számára.

Tárgyát tekintve csupán a hit, illetve az elkötelezettség válfaja különbözik. Ezért a hittudományban a véges birkózik a végtelennel, és a saját területén hite szerint ad számot a maga istenismeretéről. Ugyanezt teszi a többi tudomány is a tárgya iránti elkötelezettsége rendjén. A keresztyén hittudományt ezért nem lehet besorolni a vallások közé sem, mert a keresztyénség Istene nem a vallások panteonjában felsorakozó istenségek egyike (Zsolt 86,10; Ézs 43,11; 45,5), aki az emberi elme szüleménye volna. Olyan nincs egyik vallásban sem: *ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο – Az Igé testté lett – Verbum caro factum est* (Jn 1,14), ahogyan ennek a díszteremnek központi felirata is hirdeti nagy betűkkel. Ez olyan horderejű történeti tény, amelyhez fogható nincs semelyik más vallásban. Ezért másképpen és élesen fogalmazva: először feltételezni a világ valóságát, és utána kérdezni azt, hogy létezik-e Isten, ez a keresztyén gondolkodás szempontjából értelmetlen kérdés. Ugyanis a keresztyén teológiában minden azzal kezdődik, hogy Isten a Jézus Krisztusban volt, a világ teremtője jött el az ő személyében, és magára vette a teremtettségi létet. Innen tudjuk, hogy van teremtés, és hogy a mindenségnek van Teremtője. Ebben a krisztusi történeti tényben látszik igazából, hogy az értelem által kutatott és magyarázott isteni kijelentés, illetve az abban nekünk hit által ajándékként adott és fölfogott Isten fölötte van az embernek, túlhaladja ezt a világot. Ezért fontos az, hogy – amint ezt a régiek mondták – *κατὰ φύσιν*, azaz a természete szerint, a tárgyának megfelelően vizsgáljuk azt, ami meghaladja értelmünket.

Nos itt következik az a magától értetődő dolog, amely lényegében meghatározza azt, amit mi a hittudományon szeretnénk érteni, hogy a kijelentés számunkra a Szentírásban adatott, mi pedig ennek alapján akarunk *fejlesztett teológiát* művelni. E fejlesztett teológiaművelés mikéntjét a *Rend és szabadság a mindenségben* című 6. Tudomány és Teológia konferencián tárgyaltuk részletesen.²³ A megkívánt fejlesztett szellemi munkát viszont éppen az határozza meg, hogy milyen ez a kijelentés, és miként kell azt érteni a teológia nézőpontjából.

²³ Vö. Gaál Botond: A rend és szabadság keresztyén gyökerei az európai civilizációban. In: Gaál Botond – Végh László (szerk.): *i. m.* 119–136.

A kijelentés nyitott világa

A Szentírás úgy áll előttünk, mint az isteni kijelentés nyitott világa. A kijelentett tényeket nem lehet mindenestől a racionális elme tárgyává tenni (Ézs 45,15), ugyanakkor nem is értelemellenesek, hanem igenis fölfoghatóak az ember számára, és magyarázható üzenetet hordoznak. Ezért amikor megfejtünk egy isteni titkot, például azt, hogy miért legnagyobb a szeretet (1Kor 13,13), akkor újabb titkok tárulnak fel a hitben gondolkodó ember előtt, s ez így sorjázik tovább. Tehát nem az következik be, hogy a titkok feltárulásának véges sora után eljutunk Isten teljes ismeretére.

A kijelentés titkainak feltárása végtelen folyamat. Ehhez a megismerő aktyhoz szükséges a Lélek ajándékként nyert hit. Ilyen módon az isteni kijelentés olyan nyitott rendszert képez, amelynek fölfogásához, alkalmazásához ismét csak a hit ajándéka szükséges, s ezért nevezem én a Szentírást a mindenkori emberhez szóló, felülről jövő és felülről megnyitott isteni üzenetnek. Nem mi nyitottuk meg, hanem maga a tárgy vált alanná ebben a tényben, s így az erre épülő hittudomány, a keresztyén teológia gondolati szerkezete is csak nyitott lehet. Ugyanakkor a többi tudomány is a tárgyának megfelelően a teremtett valóság megismerésére nyitott,²⁴ de ez a megismerés is mint lehetőség isteni ajándék. Így érthetjük meg, miért mondja a Zsolt 111,2: *Nagyok az Úrnak tettei és kikutatgatják mindazok, akiknek abban kedvük telik.* Ez áll kőbe vésvé Cambridge-ben a Cavendish Laboratory bejárata fölött a világ akkori legnagyobb fizikusa, James Clerk Maxwell kérésének megfelelően.

„Az Úr tetteibe” beleértjük Isten teremtői munkáját is a maga teljességében, amelyet a szintén teremtettségi mivoltú emberi képességekkel kutathatunk. De beleértjük ezt is: Isten úgy rendezte az ember sorsát a Nap alatt, hogy érette *az Ige testté lett* (Jn 1,14). Ő nyitotta meg magához az utat Krisztus Jézusban (Jn 3,16).²⁵ Ezt gyakran úgy említik, mint amely a Szentírás szíve, központi mondanivalója. Éppen az ilyen „fölfelé nyitottsága” miatt jeleztük, hogy a keresztyén tanítás, illetve tanrendszer, azaz a teológia, annak ellenére, hogy vallási elemeket is használ, nem tartozik a teremtett mindenségre épülő vallások világába. Akkor kicsoda a teológia? A válaszom ez: *fölfelé nyitott hittudomány.*

A teológia mint „fölfelé nyitott” hittudomány

Az ember szellemi életének ezt a területét az egyház sem teheti zárttá a maga előírásaival. A dogmáknak is erre a nyitott szellemiségre kell épülniük, de semmiképpen nem örökre rögzített igazságokként, mégha azt a tanítói hiva-

²⁴ Erről sok mindent megtudhatunk Polányi Mihály műveiből, de mindenekelőtt a *Personal Knowledge* című könyvéből, amely magyarul is megjelent: Polányi Mihály: *Személyes tudás. Úton egy posztkeritikai filozófiához. I–II.* Atlantisz Könyvkiadó, Budapest 1994.

²⁵ *Úgy szerette Isten a világot, hogy az ő egyszülött Fiát adta érte, hogy aki hisz őbenne, el ne vesszen, hanem örök élete legyen.*

tal, a zsinat vagy a pápai csatlakozhatatlanság tekintélye pecsételte is meg. Ezt a nyitottságot a reformátorok mutatták meg a legplasztikusabban, amikor ezt hangsúlyozták:

„[...] aki Isten igéjéből jobbra tanít bennünket, annak köszönetünk nyilvánításával készek vagyunk engedni.”²⁶

De a reformátorok további idézése helyett – ha már a római egyház tekintélyi tanrendszerére utaltam – most illőképpen a katolikusok két kiváló teológusát érdemes megszólaltatni. Karl Rahner 1971-ben mondta: „Minden definiált dogma előrefelé nyitott”.²⁷ Joseph Ratzinger pedig így nyilatkozott 1966-ban a dogmaformulákról:

„Minden dogmaformula egy dupla elégtelenségben szenved. Egyrészt a miatt a távolság miatt, amely a kifejezendő valóságtól elválasztja, másrészt a történetileg relatív embervilág miatt, amelyben a hívők ezzel a formulával hitbeli ismeretüket kifejezésre kívánták juttatni. Emiatt aligha lehet őket teljes mértékben végérvényesnek tekinteni.”²⁸

Vajon miért van ez így? Meggyőződésem szerint azért, mert a teológia is pozitív tudomány, tehát ismereteket szerez, azokat rendszerezi, és ennek alapján következtetéseket von le, szabályszerűségeket, összefüggéseket állapít meg a teljes Szentírás alapján. A szemlélet tehát ugyanaz, mint a többi tudomány esetében, csupán más a tárgya, és az ismereteket a saját tárgyának megfelelő módon rendezzi összefüggő rendszerbe. Nagyon fontos a *közös szemlélet* hangsúlyozása, és nem több. A teológus nem akarja megoldani, föltárni a természet törvényeit, de *szemléletet* igenis nyújthat, és számos alkalommal nyújtott is szemléletet.²⁹ Ilyen volt többek között a komplementaritás vagy Newton és Maxwell törvényeinek megalkotása. Végtere is az egzakt tudomány művelői is rácsodálkoznak a világ harmóniájára, szép rendjére. Ezt olvassuk ki John D. Barrow fizikus barátom megállapításából:

„[...] úgy vizsgáljuk a természetet, mintha azt egy a miénkkel nem azonos értelem rendezte volna el. A tudósok lényegében ezt teszik, akár vállalják nyíltan ezt az eszmét, akár nem, másképpen nem lennének tudósok.”³⁰

²⁶ *Második Hebvét Hitvallás. Előszó.* Az itt álló mondatot a különböző fordítások másként fogalmazzák meg, de a lényege az, amit fent mi is közöltünk idézőjelben.

²⁷ Rahner, Karl: *Zum Begriff der Unfehlbarkeit in der katholischen Theologie.* In: uő (hrsg.): *Zum Problem der Unfehlbarkeit.* Herder, Freiburg–Basel–Wien 1971, (9–26) 10. Idézi Gánóczy Sándor: *i. m.* 1261.

²⁸ Ratzinger, Joseph: *Das Problem der Dogmengeschichte in der Sicht der katholischen Theologie.* Arbeitsgemeinschaft für Forschung des Landes Nordrhein-Westfalen. Geisteswissenschaft, Heft 139. Köln-Opladen, Westdeutscher Verlag 1966, 25. Idézi Gánóczy Sándor: *i. m.* 1261.

²⁹ Vö. Beck Mihály: *i. m.* 144.

³⁰ Barrow, John D.: *A fizika világképe.* Akadémiai Kiadó, Budapest 1994, 35.

Tehát a tudósok is valamilyen nem ismert dolgot keresnek, valamilyen titkot akarnak föltárni a teremtett valóságból, hogy annak megismeréséhez egyre közelebb jussanak. De a művészek is így vannak ezzel, amint ezt Auguste Rodin is megfogalmazta:

„A művész [...] lát, vagyis szemét mintegy szívébe helyezve kiolvassa a természet titkait.”³¹

Az ember itt is fölötté van a tárgyának, csakhogy a művészet ugyanazt a valóságot más oldalról és más színekkel láttatja a természettudományokhoz képest. Ami pedig a teológiát illeti, mivel annak tárgya fölötté áll az azt fölfogni akaró embernek, nem lehet más, mint a Szentírás nyitottságára építő tudomány, mégpedig úgy, hogy az mindig „fölfelé nyitott” hittudomány.

Kedves Fiatal Hallgatóim!

Ilyen szemlélettel érdemes tanulni a teológiát, mert mindenkire vár egy feladat, amely felé halad az ember, mégha alig veszi is észre, hogy őt ez a cél vezeti az ő eleve elrendelt útján. Ha nyugtalanok vagytok, az természetes dolog, mert keressitek az értelmes és boldog élet titkát, ezért ne aggódjatok, mert ebben a „fölfelé nyitott” világban hitetekkel bizonyosan megtaláljátok azt a szolgálatot, amelynek életeteket fogjátok szentelni.

Szemléltetőrész³²

Az ember szellemi tevékenységének szemléltetésére is szokták alkalmazni az úgynevezett Venn-diagramot. Bár ezt a matematika területéről vették át, jelesül a halmazelméletből, s ilyenkor az a kételyünk támadhat, hogy egyáltalán lehet-e alkalmazni ezt az ábrát a szellemi területekre mint halmazelméleti sokaságokra. Úgy tűnik, eléggé nehezen, mert a különböző területekhez tartozó fogalmak, tények, ismeretek mint halmazelemek alig engedik magukat összehasonlítani, főleg azt keresni, hogy van-e valamilyen kapcsolat az egyes halmazok elemei között. Mégis megpróbáljuk az ábrázolást, mert ha nem is tökéletesen, de hozzávetőlegesen adnak valamilyen elképzelést az egyes szellemi területek viszonyáról. Ennek kapcsán az olvasónak lehet és szabad ellenvéleményt vagy kérdést megfogalmazni, illetve jobbító szándékú javaslatot is tenni. Ezeket köszönetünk nyilvánításával fogadjuk.

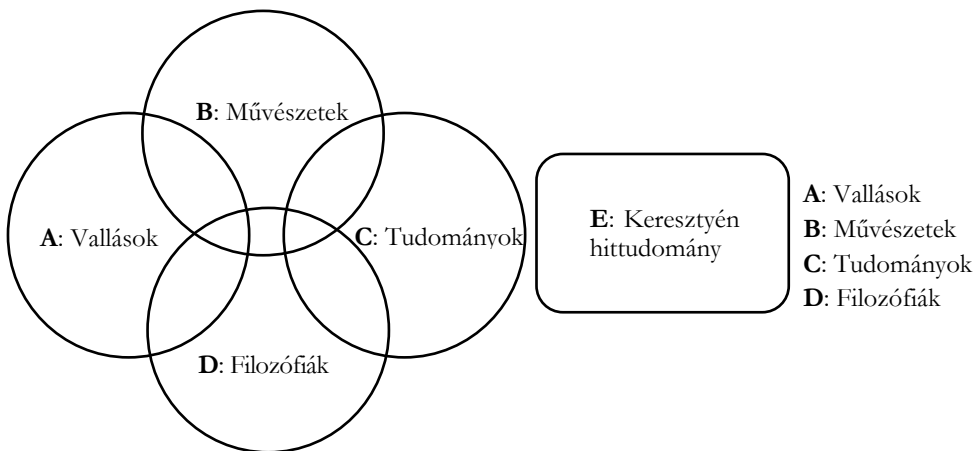
Nem részletezünk mindent, mert most a keresztyén hittudomány helyét keressük az emberi szellem tevékenységének széles skáláján, ezért az ezt reprezentáló halmazt szögletes formával jelenítettük meg, a sarkokat kissé lekerítve. Amint a tanulmányból is kiderül, mi az ember szellemi tevékenységét egyelőre öt nagyobb területre osztottuk föl, és ennek megfelelően készítettük el

³¹ Forrás megjelölése nélkül idézi Berényi Dénes: Természettudomány és vallás az ezredfordulón. In: *Természet világa* 131, (2000/6), (242–246) 244.

³² Az előadás ezen része nem hangzott el az ünnepi alkalmon.

az őket reprezentáló halmazokat: tudományok, filozófiák, művészetek, vallások és keresztyén hittudomány. Ez utóbbi szerint a teremtés művét lehet szemlélni az ember oldaláról és Isten szemszögéből. A Bibliában is gyakran találkozunk ilyen esetekkel. Először mi az emberi értelem oldaláról nézzük a viszonyabrákat. Ami a keresztyén hittudománynak a többi területhez való viszonyát illeti, mi határozottan leszögeztük a „tárgy”, a „módszer” és a „szemlélet” kulcsszerpét, ennek megfelelően készítettük el az ábrákat is.

Ha az egyes szellemi területek *tárgyát* vesszük alapul, akkor egy olyan ábra látszik helyesnek, amely szerint a keresztyén hittudomány külön áll a többitől. Az első négy terület ugyanis mind a teremtett mindenséghez tartozik, illetve a teremtettségi léthez kötődik, beleértve az ember értelmi képességét és lelki tulajdonságait is. Ehhez képest – a keresztyén hittudomány bibliikus látása szerint – Isten az „egészen más” léttulajdonsággal bíró valóság. (Zsolt 86,8; 86,10; Ézs 45,5) Ezt másként úgy fogalmazhatjuk a teológia nyelvén, hogy a kijelentett ige Istennel azonos, az emberi értelem pedig a teremtett világhoz tartozik. Ezt fejezi ki az első ábracsoport.

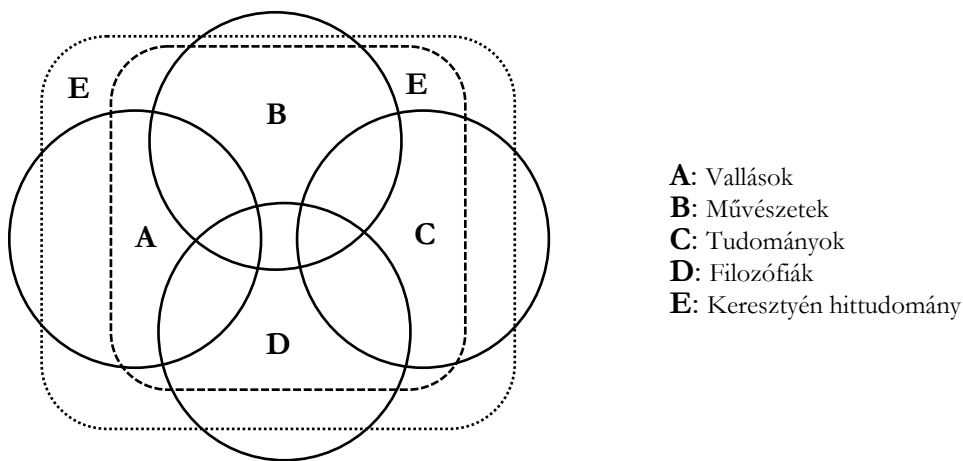

Ha a tárgyhoz tartozóan vizsgáljuk az ember szellemi tevékenységének *módszerét*, akkor azt kell megállapítanunk, hogy a keresztyén hittudomány igen gyakran használja ugyanazokat a vizsgálati módszereket és gondolati következtetéseket, amelyeket a profán tudományok is használnak. Talán kevesebbet a művészetek módszeréből, de többet a filozófia és a vallások kínálta lehetőségekből. Ezekre számos szemléltetőpéldát lehetne fölhozni. Ugyanakkor a keresztyén hittudománynak vannak sajátos módszerei, amelyek során a teremtettségi mi-voltú emberi értelem lehetőségeit, azaz az ismeretszerzés módját vagy a valóság kiábrázolásának, feltárásának, előadásának mikéntjét fölhasználva a teljes Szentírás összefüggésében építi föl a saját tudományos világát. Ezt jelzi az, hogy a lefedett metszeteken túl ér a kontúrja. Mindehhez szorosan és elválaszthatatlanul kapcsolódva a keresztyén hittudomány – immár a hit elkötelezettsége

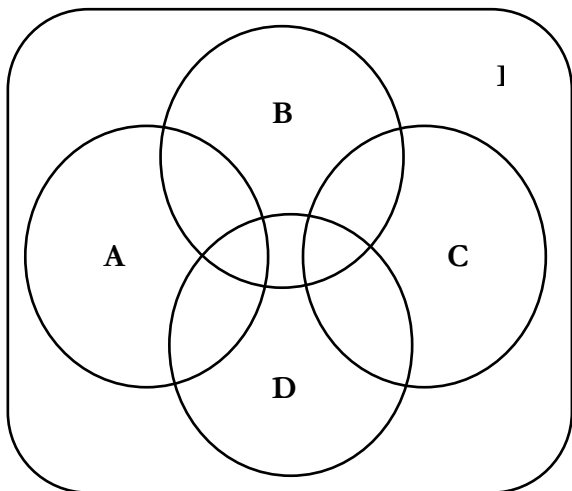
segítségével – alakítja ki a *szemlélet* körébe tartozó ismeretek halmazát, vagy összefüggéseit, amelyeket szintén megoszthat a többi szellemi területtel.

Itt már példát kell hoznunk arra, hogy mire is gondolunk. Egyik szép példa Newton abszolút térre és abszolút időre vonatkozó definíciója, amely eléggé ismert. A másik szép példa viszont kevésbé, nevezetesen a bibliai szeretetértelmezés, amely jelentős szerepet játszott Maxwell gondolkodásában, amikor is az „egészről a rész felé” gondolatot tartotta helyesnek, s ennek kapcsán fölírta az elektromágneses erőterre vonatkozó parciális differenciálegyenleteket. De a híres komplementaritás gondolata is már megjelent a 431. évi efézusi, de méginkább a 451. évi kalcedoni zsinaton, Jézus Krisztus kettős természetével kapcsolatban. Ezt a szemléletet aztán jól tudta használni a kvantumfizika.

További komoly példaként említhetjük, hogy mostanság már fizikai eszkatológiáról is beszélnek, amely szintén a keresztyén teológiai fogalomtárból származik. Ugyancsak a szemlélet kérdéséhez lehet sorolni Georg Cantornak a végtelenek számosságára vonatkozó elméletét, amelyet viszont éppen a keresztyén hittudomány tud felhasználni a trinitás jobb értelmezésekor. Ugyanakkor azt is tapasztaljuk, hogy a szemlélet kialakítása a módszerhez képest másabb, bővebb vagy mélyebb értelmi munkát jelent, ezért az alábbi ábrán a pontokkal (szemlélet) és vonásokkal (módszer) körülvett két négyszögű alakzat jelzi a diagramon a keresztyén hittudomány illetékességi körzetét.

A keresztyén hittudománynak számolnia kell azzal is, hogy az isteni kijelentés világa, amelyre fölépíti egész rendszerét, az ember számára a *kijelentő Isten nézőpontjából* válik valóságos ismeretté a hit által. Paul Daviestől kölcsönvett kifejezéssel: az Isten *gondolatai felől* próbáljuk megérteni a kijelentés értelmét. Pál apostol így írja ugyanezt a Kol 3,3-ban: „A mi életünk el van rejtve Istenben a Krisztussal!” Ez tömören fejezi ki mindazt, amit az alábbi ábrán látunk, amikor is a keresztyén hittudomány lefedi az összes területet, túlérve azok határain.

- A:** Vallások
- B:** Művészetek
- C:** Tudományok
- D:** Filozófiák
- E:** Keresztyén hittudomány

Nagytiszeletű Szenátus! Rektor Úr!

Főtiszeletű Püspök Úr! Kedves Vendégek és ifjú Barátaim!

Hálásan köszönöm azt a szeretetet és megbecsülést, amellyel a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet engem kitüntetett a tiszteletbeli professzori cím adományozásával. Hálás vagyok azért, hogy tudományos munkásságomat ilyen magas elismerésben részesítették. Számomra Erdélyország szíve, Kolozsvár s benne ez az intézet úgy tűnik föl, mint a magyar kultúra és tudományos élet egyik legértékesebb és legszebb gyöngyszeme. Hatalmas történelmi örökség hordozója! Ez volt a tanulsága a délelőtti előadásoknak is. Ezért szívem mélyén ezt a kitüntető címet a legnagyobb megtiszteltetésnek érzem, mert olyanoktól kaptam, akik hittel és hűséggel odaszentelték magukat az egyházukért s ezzel az egyetemes kultúráért és a magyarság jövőjéért.

Hadd fejezzem ki az intézet szenátusának, a rektor úrnak és valamennyi hallgatójának őszinte köszönetemet, nagyrabecsülésemet, jókívánságaimat és reménységemet Jeremiás próféta szavaival: *Ezt mondja a Seregek Ura, Izráel Istene: még házakat, mezőket és szőlőket fognak venni ezen a földön!* (Jer 32,15)

Felhasznált irodalom

- Barth, Karl: Das Wort Gottes als Aufgabe der Theologie. In: *Barth Gesamtausgabe. Vorträge und kleinere Arbeiten 1922–1925*. Bd. III/19. Theologischer Verlag, Zürich 1990, 144–176.
- Barrow, John D.: *A fizika világképe*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.
- Beck Mihály: Filozófia, művészetek, tudomány, vallás. In: *Educatio*, 18. (2009/1) 144–146.
- Berényi Dénes: *Megnyitó gondolatok*. Kézirat. Elhangzott az első debreceni Tudomány és Teológia országos konferencián 1993. július 9-én a Református Kollégium dísztermében.

- Berényi Dénes: Természettudomány és vallás az ezredfordulón. In: *Természet világa* 131. (2000/6), 242–246.
- Gaál Botond: *Az ész igazsága és a világ valósága. Az egzakt tudományok történelmi fejlődése keresztény nézőpontból*. Debreceni Református Hittudományi Egyetem – Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, Debrecen 2003. Uő: Gaál Botond: *A zárt világ felnyitása*. Debreceni Református Hittudományi Egyetem – Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, Debrecen 2007.
- Gaál Botond – Végh László (szerk.): *Rend és szabadság a mindenségben*. Tudomány és teológia sorozat. Debreceni Református Hittudományi Egyetem – Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, Debrecen 2005.
- Gánóczy Sándor: Milyen értelemben lehet tudomány a keresztény teológia? In: *Magyar Tudomány* (2012/10), 1256–1267.
- Imre László: A szellemi és erkölcsi emelkedésért. In: Gaál Botond – Végh László (szerk.): *Rend és szabadság a mindenségben*. Tudomány és teológia sorozat. Debreceni Református Hittudományi Egyetem – Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, Debrecen 2005, 9–13.
- Jáki Szaniszló: Teremtés, Krisztus, Tudomány. In: *Jel* 17/7. (2005), 197–202.
- Jékely Gáspár: Tudomány és dogmatika. In: *Természettudományi Közöny* 131. (2000/9), 387–388.
- Kozma Zsolt (szerk.): *Teológiai idegen szavak, kifejezések, szólások szótára*. A Református Egyház Misztótfalusi Kis Miklós Sajtóközpontja, Kolozsvár 2005.
- Polányi Mihály: *Személyes tudás. Úton egy posztkritikai filozófiához*. I–II. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest 1994.
- Pusztai Ferenc (főszerk.): *Magyar értelmező kéziszótár*. 2., átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó Rt., Budapest 2003.
- Ruzsiczky Éva – O. Nagy Gábor: *Magyar szinonimaszótár*. Változatlan lenyomat. Akadémiai Kiadó Rt., Budapest 2002.
- Torrance, Thomas F.: *Space: Time and Resurrection*. The Handsel Press, Edinburgh 1976.
- Virágos Márta: Gyires Béla élete és tudományos munkássága. In: *Gerundium. Egyetem-történeti közlemények*, 5. (2014/1–2), 142–145.
- Webster, J. B.: Barth, Karl (1886–1968). In: Ferguson, Sinclair B. – Packer, J. I. – Wright, David F. (eds): *New Dictionary of Theology*. Intervarsity Press, Downers Grove, IL., Leicester, England 1988, 77–78.

* * *

Numerous debates are evoked nowadays based on the disability of establishing an interdisciplinary harmony between Christian thought and exact sciences. It may therefore be necessary to review the main fields of the human intellect, thus sciences, philosophies, arts, religions, and Christian theology. The present study provides an overview of these areas focused on their subjects, methods and views, aiming to clarify its title.

Keywords: religion, philosophy, art, science, theology, divinity.